

MÁS HADNAGYOK VEZÉRLETÉN

Dávid Ferenc 1567-ben, amikor nyíltan unitárius útra lép, őszinte vallomással foglalja össze addigi hitbeli fejlődését:

„De ez mostani időben is szükséges meglátni, miképpen vigyön ki az Úristen minket az lelki Babylonból, tudniillik lassan-lassan, az gyenge dolgokról az vastagságra, kicsinyekről az nagyokra, az végiről az elejire hoz minket, mert mind régtől fogva ilyen rendet tartott ebben az Úristen.”

„Mert legelőször Luther és Philip Melancton írását adta kezünkbe, melyek csak a bűnnek bocsánatja ellen való praktikát rontották meg, és ezeket megtanulván, úgy ragaszkodánk azután a Saxonia-beli tanítókhöz. Ennek utána nem sok idő múlva a csehekhez hajlánc, de nem a tudományok tisztaságában, hanem az anyaszentegyháznak igazgatásában.”

„Hogy pedig ezeknek utána a Helvéciabelieknek írásokat kezdők olvasni, kik mind a Saxoniabeliek-nél, s mind a cseheknél tévelygésüket kárhoztatják vala, látván tisztább tudományukat, mi is öszve társalkodánk velek.”

„De mostan immár más hadnagyokat, más vezéreket adott nekünk a mi kegyelmes Atyánk, kik az Antikrisztus mélyebb tévelygését törlik el, megtisz-

títván az egy Atya Istenről, a Jézus Krisztusról való tudományt. Nem szűnik meg azért addig Ő szent felsége munkálódni, miglen teljességgel kiviszen mindenféle zűr-zavarból, hogy az Antikrisztusnak minden káromlását lehetővé, csak Őneki szolgáljunk..."

Az idézet — túlmenően a megtörtént dolgok összefoglalásán, *Dávid Ferenc* életszemléletének, talán helyesebben, történetfilozófiájának foglalata. Szerinte Isten tiszta hitet adott gyermekeinek, és elvárja annak elfogadását és hirdetését. Azt is, hogy aszerint éljenek. A bűneset után azonban Ádám fiaiban vetélkedés támad és halálos gyűlölség, amivel az igaz tisztelet mellé a hamis is föltámadt. A hamis az Antikrisztus szüleménye, és az igazat akarja összezavarni, hogy az emberiség elveszen. De Krisztus győz a gonosz felett, megtisztítja az anyaszentegyházat, és a hitet kiszabadítja a pápa-antikrisztus Babilonjából. Az ember bármily gyenge edény is, segíteni tud ebben, és a segítség kötelessége is. A hitviták az igazság tisztázásához és a hamisság legyőzéséhez szükségesek. A tisztázódás ideje most van, és a nagy Babylon legyőzése után Isten országa következik el. *Ez boldog korszak lesz, a békesség ideje, a szablyából ekét kovácsolnak majd.* A reformáció is e lelki fejlődés egyik szakasza.

A fenti történetfilozófiai elképzelés egész unitárius életszakaszán végigkíséri *Dávid Ferencet*. Eleinte egyszerűen, de erősebben, majd csalódásai után árnyaltabban, de mindvégig következetesen. „*A világnak nincs semmi oka azok ellen támadni, akik az eltemetett igazságnak a sötétségből való előhozásán fáradoznak. Amint a nappal és az éjszaka a világság megjelenése és eltávozása által ismerhető meg,*

szinte úgy azok a percek és órák is, amelyekben a meggyúlt igazság ég olyan lánggal, hogy azt semmi meg nem oltja; hanem a sátán sötétsége lekötöztetik; hogy ragyogjanak és világosítsák meg a mindenséget, a nap, a hold és a csillagok...” — írja utolsó szabad megnyilatkozásában, az 1579. évi február 24-i tordai zsinat határozatai között.

Ennek a vallásfilozófiai alapállásnak kettős indoka van. Az első, egy mélyen hívő vallásos lélek mindent Isten viszonylatában érző és értékelő alapállása. A második: a reneszánsz gondolkodás haladásban hívő, alkotó embert tisztelő pozitívuma. Egyik sem kapcsolható ki. Ha a mély és tiszta hitét vesszük el tőle, marad egy megszállott kutató, egy kultúrhérosz, aki a ma elért eredményeket holnap lebontja, hogy holnapután újat kereshessen. Ha reneszánsz embervoltát tagadjuk le, egy mártíromsága miatt — tiszteletreméltó, de alapjában véve negatív, rajongó jelenség.

El kellett mondani ezeket a jobb megértéshez, és még valamit a szentháromság kérdéséről.

Az első századok a keresztény mitológia ősi, teremtő évei. A mitológiát teremtő fantázia nem gondolkodik a jelenségek belső összefüggéseiben, annak hiányosságai, vagy logikátlanságai nem aggasztják. A különböző hiedelemvilágból jött első keresztények számtalan tradíciót hoztak magukkal, és ezek a hiedelmek jól megfértek egymás mellett. Mikor kialakult a keresztény teológia, és azt rendszerezni kellett, a sokszínű, összefüggéstelen tradíciókból és mítoszokból ellentmondás nélküli hitrendszert kellett szerkeszteni a korabeli tudomány és filozófia igényeinek megfelelően, akkor alakult ki a szentháromság dogmája. A szentháromság dogmája, mint tökéletes abroncs, mint valamennyi hit-

tani tételt kijegecesítő kristálymag fogta össze a kereszténységet, az egész középkoron át. Csalhatatlanságát és sérthetetlenségét a feudális társadalom hierarchikus és változtathatatatlannak hitt világképe biztosította. A gyarló ember — vallotta a középkor — az ősbűn miatt elvesztette értékét és méltóságát. Egyedül a megváltás által, Isten kegyelméből emelkedhetik fel újra Atyjához. Az emberalakot öltő istenség, az emberiség vétkét magára vállaló, megváltó Jézus Krisztus lehajol a bűnös és gyarló emberhez. A reneszánsz embere azonban többre vágyott, és többre is értékelte önmagát. Eljutott az isteni immanencia gondolatához, amely szerint Isten benne rejlik a világban, tehát az emberben is. A tény olyan öntudatot és méltóságot adott neki, hogy be merte Jézust is iktatni az emberek sorába. Nem őt akarták kisebbiteni, leszállítani az emberek szintjére, hanem az eredendő bűn béklyójából kiszabadított embert emelték az Isten fiává. Nincs olyan antitrinitárius gondolkodó, aki ellensége lett volna Jézusnak. Megnyilatkozásaik róla a misztikusok legszebb vallomásaival vetekednek. Csupán fel akartak emelkedni hozzá, követni akarták őt. Természetes, hogy e szemlélet hatására a szentháromság dogmájának alapjai rendültek meg. Az antitrinitárius gondolkodók, figyelembe véve a filológia eredményeit, a *Bibliára* építve, induktív módon indultak az igazság keresésére. Félretették a tekintélyeket, *kutatták Isten, Jézus és a Szentlélek igazságát*. Ha rátaláltak az igazságra, minden eszközzel igyekeztek közkinccsé tenni azt. Közéjük sorakozott Dávid Ferenc is 1564 után.

Állásfoglalását több élmény magyarázza: Az első: fiatal éveinek alakulása, amely fogékonnyá tette az új utakra való indulásra. *Stancaroval* vitázva, ta-

lálkozik először olyan érveléssel, amely egy sarkalatos keresztény dogmát logikai és kritikai érvekkel vizsgál és nem tekintélyekre hivatkozik: ez a második. Időközben általánossá válik Európa szellemi életében *Erazmus* teológiai és bibliamagyarázási szemlélete. Ez a harmadik. Közben arra is rádöbben, mekkora a különbség az apostoli hitvallás (a Credo) és a Szentírás, valamint a niceai és a konstantinápolyi zsinatok szentháromságdogmája között. Ez a negyedik. 1564-ben ismerkedik meg *Blandratával*, aki *János Zsigmond* személyes jóindulatát biztosítja számára. Ezek voltak az utolsó élmények az unitarizmus felé induló úton.

Az első négy élményről nincs sok mondanivaló. Itt olyan szemléletbeli eltolódás van a középkori dogmatikához képest, amelyet egyetlen reformátor sem fogadott el. Európa katolikus—protestáns teológus világa döbbenetes egyhangúsággal kiáltott máglyáért, ha ezek a gondolatok akár antitrinitárius, akár pedig anabaptista mezben felbukkantak valahol. A reneszánsz szemléletű vallásosság megismerését részben *Blandratának* köszönheti *Dávid Ferenc*.

Bármint ítéljük is meg *Blandrata* 1578—79-es szereplését, azt tagadni nem lehet, hogy nélküle Európa keleti peremén (Magyar- és Lengyelországban) az antitrinitárius gondolat soha meg nem gyökerezett volna. Teológiai felkészültsége, diplomáciai készsége, humanista műveltsége, valamint egyéni képessége, amellyel ki tudta választani munkatársait — és nem utolsósorban fanatikus antitrinitarizmusa —, nagy mértékben hozzájárult az unitárius, illetve szociniánus egyház kialakulásához.

Nem kisebb a jelentősége *János Zsigmondnak* sem. A magyar (és ezen belül az unitárius) egyháztörténetírás hajlik arra a téveszmére, hogy a feje-

delem a vallási intézkedéseiben előbb a Blandrata, majd a *Dávid* hatása mutatkozik. Ha el is tekintünk nagyapja udvarának sok szempontból hasonló fejlődésétől, ha elfelejtjük édesapja valláspolitikáját, az erdélyi törvényhozás vallásügyi rendelkezései már akkor határozott gondolkodónak és a reneszánsz szabadelvűség felé hajló valláspolitikusnak mutatják, amikor sem *Blandratának*, sem *Dávid Ferencnek* hatása még nem tételezhető fel.

Dávid Ferenc 1564-ben, református püspökké választása után továbbhalad útján. Hihetőleg a szokkkal való vitatkozása során figyel fel *Blandrata* az új püspök képességeire. Javaslatára, a fejedelem kinevezi udvari papjává. *Blandrata* jóvoltából ismerkedett meg a spanyol *Szervét Mihály* (1511—1553) hittani gondolataival, amelyek kitűnő alapot adtak további vallási fejlődésére. *Szervét* ugyanis kérdéssé tette a szentháromság dogmájának szakkifejezéseit. Megállapítja, hogy e kifejezések (trinitas = háromság; personae = személyek; essentia = lényeg; substantia = állag stb.) a Bibliában egyáltalán nem fordulnak elő. Eredetileg görög filozófiai fogalmak, amiket a teológusok átvettek. E fogalmak megzavarják az egyszerű hívő gondolkodását és hitét és a keresztény vallás lényegét is. Helyettük a Bibliára kell építeni: A Biblia szerint: 1. Jézus, akiről az evangéliumok tanítanak, Isten felkentje, a Krisztus. — 2. Jézus Krisztus szó szerinti értelemben Isten fia, mert általa fogantatott csodás módon. — 3. De ez az ember egyúttal Isten is, mert tele van tulajdonságaival, amelyet az ő mennyei Atyjától kapott. Tehát isten, de nem természeténél fogva, mint a dogma tanítja, hanem ajándékozás folytán. 4. A Szentlélek pedig nem személy, hanem Istennek ereje, amit lélek formájában küld el hozzánk. *Ezt*

vállalta *Dávid Ferenc* is kiindulásul, és hirdette 1570 körül.

Hiteles adatunk nincs arra, hogy mikor kezdett el foglalkozni a szentháromsággal ilyen szempontból. Azt azonban már az egykorú krónikás jegyezte fel, hogy „1566. január 21-én prédikált először nyilvánosan a Szentháromság ellen”, a kolozsvári templomban. Természetes, hogy az új fordulat *Méliuszékat* döbbsentette meg legjobban. Végtelen hitvitasorozat indul meg, és tölti ki azt a hét évet, amely 1564 és 1571 között, a fejedelem haláláig eltelik. Először egyezkedési kísérlet folyik, és ennek nyomtatott dokumentuma is van, az antitrinitárius felfogáshoz közelítő Heidelbergi Káté kiadása. Az ellentét azonban kiegyenlíthetetlen. A vitákra különösebben szót vesztegetni nem érdemes — jóllehet ezek voltak látványosabb oldalai *Dávid Ferenc* munkájának. A viták ugyanis nem segítették elő a közeledést, legfeljebb arra voltak jók, hogy mindkét fél rendszerezze és részletkérdéseiben is tisztázza álláspontját.

A vita sajtó útján is folyt tovább. A fejedelem udvari nyomdát állíttat fel *Gyulafehérváron* (vezetője *Hoffhalter Rafael*). Itt jelenik meg az első antitrinitárius szintézis latinul „*De falsa et vera unius Dei filii et spiritus sancti cognitione, libri duo*” — *Két könyv az egy Isten hamis és igaz ismeretéről* címen 1568-ban. A műnek csak egy részét írta *Dávid Ferenc*. Mellette megnyilatkoznak a korabeli antitrinitárizmus legjelesebb olasz, lengyel, svájci és holland képviselői. Utána egyre-másra jelennek meg az antitrinitárius könyvek. Magyarul már 1567-ben két munka: *Rövid magyarázat... és Rövid útmutatás*. Előbbit az unitáriusok 1910-ben Kolozsvárt hasonmás kiadásban is megjelentették. A

fejedelem haláláig a gyulafehérvári nyomda termésének legnagyobb része unitárius ügyet szolgál. Később felsorakozott melléje *Heltai* is, kolozsvári nyomdájával. Ő ugyanis eleinte svájci oldalon maradt és később lett az unitárius eszmék hívévé.

Dávid Ferenc rengeteget dolgozott e pezsgő években. Püspöki teendői mellett vezéralakja a hitvitáknak, szervezte egyházát. Magasszintű főiskolát hozott létre Kolozsváron. Kinevelte a tanítványok seregéből a második generációt, *Bogáthi Fazekas Miklóst*, *Válaszúti Györgyöt*, *Enyedi Györgyöt* és a többieket, akik a XVI. századi magyar szellemi életnek is kiválóságaivá váltak. Foglalkozott egy revidált latinnyelvű Biblia kiadásának gondolatával. Gondoskodott az Erdélyen kívüli misszióról, és ő bocsátotta szárnyra azokat az apostolokat, akik a hódoltságba vitték el az unitárius gondolat vigasztaló igazságait.

Munkája nem lehetett volna eredményes, ha mögéje nem áll, teljes feudális hatalmával, az uralkodó, *János Zsigmond*. Ő vallási kérdésekben toleráns, bár rendkívül érdeklődött a vallás igazságai iránt. Édesapjában is volt hajlam erre, édesanyja pedig, *Fráter György* halála után, amikor a különböző reformációs irányzatok kezdenek kiteljesedni, egymás után hagyja jóvá a szabad lelki fejlődést biztosító törvényeket. Tovább fejlődik és tetőzik a folyamat *János Zsigmond* uralkodása idején. Érdekes figyelni az országgyűlések és fennmaradt más emlékek szövegét. *Szapolyai János* hallgatólagosan veszi csak tudomásul, hogy van a katolikustól eltérő hitelvi elképzelés. Annak képviselőjét „futni hagyja.” *Izabella* alatt és *János Zsigmond* uralkodásának elején konkrét viták során születnek a döntések, gyakorlati igényből fakadva. *János Zsigmond* uralkodása

és *Dávid Ferenc* udvari papsága idején viszont általános elvi határozatokról van szó, teológiai indokolással. Főként a híres „*tordai vallásszabadság törvényéről*” van szó (1568. január 6—13.). *E törvény szerint a prédikátorok szabadon és meggyőződésük szerint hirdetik az evangéliumot.* A megkötöttség mindössze annyi, hogy prédikátor (tehát teológiához értő) legyen az illető. Alapnak csak az evangélium fogadható el. A hirdetett igazság elfogadása, vagy elvetése viszont a közösségtől függ. Senkit nem lehet kényszeríteni sem az elfogadásra, sem az elutasításra. A feudális közösség álláspontját többre tartja, mint a püspök felügyeleti jogát. (A község olyan prédikátort tart, amilyent kíván, és sem a szuperintendens, sem más ezért nem bánthatja.) Végül — és ez már vitathatatlanul *Dávid Ferenc* hangja és szelleme —: mindez azért kell hogy így legyen, mert *a hit Isten ajándéka, és hallásból leszen...*

Ez a törvény a XVI. század egyik legfelvilágosultabb szellemű törvénye, és lehetővé tette, hogy a legfőbb államhatalom által garantált, bibliai alapokon álló protestáns vallási irányzatok egyházai kialakulhassanak és megizmosodhassanak annyira, hogy túléljék a későbbi üldöztetéseket is. Ilyen evangéliumi szervezet volt az unitárius egyház is.

Sajnos, hogy *az ifjú fejedelem* egészsége nem volt erős. Alig hét esztendővel az erdélyi antitrinitárius gondolat első felbukkanása után, 1571-ben meghalt. A *gyulafehérvári temetésén*, ahol *Dávid Ferenc magyarul, Sommer János pedig latinul búcsúztatja* a szeretett fejedelmet, az utolsó választott magyar királyt, az antitrinitárius gondolatok diadalának és végső győzelmének álmától is búcsúzott az udvari pap és a kolozsvári tudós rektor.

CHRISTIANI-
SMI RESTITV-
TIO. ✓

*Totius ecclesie apostolicae est ad sua limina vo-
cacio, in integrum restituta cognitione Dei, fidei
Christi, iustificationis nostrae, regenerationis bap-
tismi, & caena domini manducationis. Restitudo de-
nique nobis regno caelesti, Babylonis impiae captivi-
tate soluta, & Antichristo cum suis penitus de-
struendo.*

בְּעַת הַהִיא יַעֲבֹר בְּיַד אֱלֹהִים
וְיִגְדַּל מִלְּפָנֵי הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל.

M. D. LIII.

**DÁVID FERENC ANTITRINITÁRIUS MESTERÉNEK,
SZERVÉT MIHÁLYNAK KÖNYVE, 1553**

DE FALSA

ET VERA VNIVS
DEI PATRIS, FILII, ET
SPIRITVS SANCTI COGNITIO-
NE, LIBRI DVO,

Authoribus ministris Ecclesiarum consentienti-
um in Sarmatia, & Transylvania.

conuulante

Franciscus David *Stati vena*
quj me sibi comp. lenociniis hic

v. Thessalonicensium 2.

Omnia probate, quod bonum est, tenete.

ALBAE IVLIAE.

Parissimum hoc orno Bibliotheca Regnicolari
die 16. Jan. 1878. donauit Sr. D. L. Dr. Padványi (in A.)
Castor, et Canonicus Csanae. etc.

[Illegible handwritten text, likely a library stamp or signature]

AZ ELSŐ NEMZETKÖZI ANTITRINITÁRIUS KIADVÁNY,

1568

uno Deo, & unico eius filio contra communem, & receptam doctrinam, Aristarchorum docentium tyrannidem, & superbiam egregiè perstrinxit.

Accedit & Valentinus Gentilis, qui anno 1567: Bernæ Helvetiorum Papisticam illam de Trinitate doctrinam falsam, & Dæmoniorum fuisse propalam confessus est, & sanguine confirmavit.

Quid dicemus de Lælio Sozzino Senensi, Hebraici sermonis peritissimo, cuius scripta per manus piorum nunc volitant, viro irreprehensibili, & qui diu versatus fuerat Vitebergæ, Genevæ, & Tiguri cum omnium admiratione?

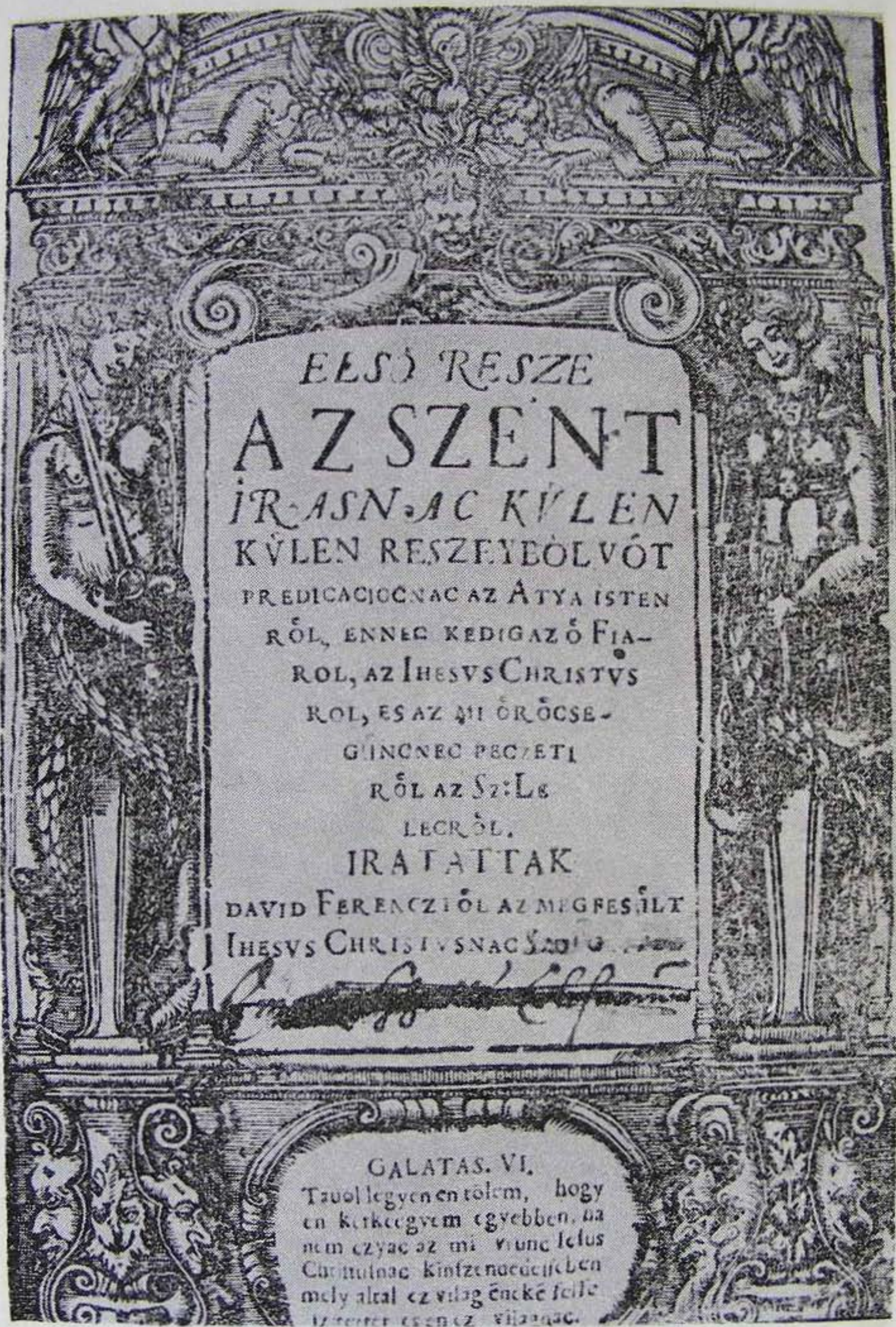
Quid tandem vir ille pius, & Ecclesiæ Cracoviensis olim Pastor Gregorius Paulus prætermisit, quominus verbi divini, & primitivæ Ecclesiæ puritatē, atque simplicitatem nobis nō restitueret? ipsius scripta testatur.

Quid tot Gamalieles, & Nicodemitæ, qui nunc vivunt innumeri? an nō (ubi Meccenatem nacti fuerint) quàm sit execrabilis Deus ille Trinus, & duplex filius, longè apertius ostendent?

Quid postremò nunc propalam non tentant tot Ecclesiæ, tot Ministri, & Seniores? an non securis ad radicem hanc posita, strenuè vibrabitur?

Hæc verò præmisimus, ut omnes intelligant, non esse novam doctrinam, quam prædicamus (uti multi spargunt) sed per omnes ætates fuisse desolatam, quemadmodum & illa Antichristi fuit semper oppugnata.

**DÁVID FERENC MAGYAR NYELVŰ
PRÉDIKÁCIÓS KÖTETÉNEK CÍMLAPJA, 1569
(A könyv a budapesti unitárius egyház tulajdona)**